

LUG`AT TURLARI VA TERMINLAR

Normatova Dilfuza Abdumalik qizi

Jarqo`rg`on tumani 37-sonli umumta'lim maktabi

ona tili adabiyot fani o`qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada lug`at turlari va yangi terminlarni tarjima qilish usulini tanlash muammolari, terminlarni tarjima qilishning ko`plab usullari, ko`plab tilshunoslarining bu borada amalga oshirgan ishlari, tadqiqotlari, terminning qo`llanish xususiyatlariga ko`ra bir qator hossalari va talablari o`rganib chiqildi.

Kalit so`zlar: lug`at, lug`at turlari, atama, termin, tarjima, pragmatik holatlar, yangi so`zlar.

KIRISH

Zamonaviy dunyoda ijtimoiy-siyosiy, iqtisodiy, ilmiy-texnikaviy va boshqa ko`plab sohalarning jadal rivojlanishi ko`plab sohalar uchun dolzarb bo`lgan nazariyalar, tushunchalar, hodisalarni o`rganishni taqozo etmoqda. Aynan termin yordamida turli sohalardagi bilimlarimiz natijalari tilda namoyon bo`ladi. Shu munosabat bilan yangi terminlarni tarjima qilish usulini tanlash muammosi tilshunoslar va tarjimonlarda katta qiziqish uyg`otadi va tarjima nazariyasi va amaliyotida muhim o`rin tutadi.¹

Har qanday tilni o`rganish jarayonida lo`g`at ishi muhim ahamiyatga egadir. Shunday ekan, tilshunos o`qituvchi o`quvchilarning so`z boyligini yaxshilash va boyitish masalasini birinchi navbatga qo`yishi lozim. Chunki, lug`at ishi darsning qo`shimcha bir qismi emas, balki til o`rganishning asosidir. Lug`at ishida o`quvchi yangi so`zni ko`rishi, o`qishi, to`g`ri eshitishi va yozishi lozim. Chunki til

¹ Azzamov Yusuf Rajaboevich "Terminlar tarjimasining nazariy asoslari" "Sharq tillarini o`qitishning dolzarb masalalari" mavzusidagi ilmiy-amaliy konferensiya" 22-iyun 518-b.

o`rganish jarayoni eshitish, o`qish, gapirish va yozish orqali amalga oshadi. Yangi so`zlarni o`rgatishning turli usullari mavjud, lekin yangi so`z bilan tanishish jarayoniga muhim talablar ham bor. Yangi so`zlar bilan tanishish o`quvchi uchun zerikarli o`quv vazifani bajarish emas, balki hohishistak bilan bajariladigan quvnoq, qiziqarli bo`lishi kerak. Yangi so`zlarni o`rganishda asosan qo`yidagilarga e`tibor qaratiladi:

Orfoepik jihatiga(doskada yozilgan so`z talaffuz etilishi lozim);

Leksik jihatiga (so`zning ma`nosini aniqlash);

Orfografik jihatiga (so`zni to`g`ri yozish);

Boshqa so`zlar bilan kontekstda kelishi (so`z birikmasi yoki gap tuzish).²

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Bugungi sharoitda izohli bir tilli lug`atlardan biri. S.F.Akobirov, T.A.Aliqulov, S.I.Ibrohimov va boshqalar tomonidan yozilgan “O`zbek tilining izohli lug`ati” dir. Bunda 60000 so`z va so`z birikmasining izohi berilgan.

Lug`at turlari va terminlar to`g`risidagi muammolar bilan V.M.Leychik, I.A.Myakisheva, V.D.Tabanakova, M.V.Kvitko, A.A.Reformatskiy, J.-P.Vine, J.Darbelne, D.X.Kadirbekova, N.A.Martynova, A.B.Adigeneeva, D.Kamchibekova, O.Axmedov, P.Nishonov, X.Paluanova 1 kabi ko`plab maxalliy va xorijlik olimlar shug`illanishgan. Mazkur olimlar terminlarning asosiy hossalari, tarjima qilish muammolari yuzasidan tadqiqot ishlarini olib borishgan.

Terminlarni tarjima qilishning ko`plab usullari mavjud, ammo ularning barchasi paydo bo`lgan terminlarning yangiligi va ularning tarjimasiga ta`sir qiluvchi omillar tufayli umumiy xarakterga ega. Shuning uchun, terminlar uchun qo`yiladigan talablarga va ma`lum bir tarjima usulini tanlashga ta`sir qiluvchi omillarga e`tibor berish muhimdir. Shunday qilib, tildagi ba`zi an`analarni o`rganib chiqib, tarjimaning qaysi varianti eng muvaffaqiyatli bo`ladi va qaysi biri umuman ishlamaydi deb taxmin qilish mumkin. Avvalo, “termin” atamasi nimani

² Gulnora Ziyadulleвна Narkuziyeva. “O`zga tilli guruhlar uchun rus tilini o`rganishda lug`at ishining ahamiyati” academic research in educational sciences volume 2 | issue 1 | 2021. 1079-b.

anglatishini bilib olaylik. Hozirgi vaqtda ushbu hodisaning ko`p qirrali bo`lishi sababli “termin” atamasining umumiy qabul qilingan ta`rifi mavjud emas. Bu borada terminning bosh hossasini ta`riflash bo`yicha olimlarning turli yondashuvlari mavjud. Shunga qaramay, aksariyat olimlar termin bu ma`lum bir bilim yoki faoliyat sohasi bilan bog`liq bo`lgan o`ziga xos yoki mavhum tushunchani og`zaki ravishda ifodalaydigan sintetik ifoda shakli ekanligiga qo`shiladilar.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Hozirgi qardosh turkiy tillar, jumladan, o`zbek tili leksik xazinasida muayyan darajada qo`llanishda davom etayotgan yoki bugun iste`moldan butunlay chiqib ketgan qadimgi turkiy tilga taalluqli leksik birliklar tarkibida terminologik leksika ham sezilarli o`rinni egallaganligi bilan xarakterlidir. Qadimgi turkiy til manbalarida qayd etilgan turfa soha terminologiyasi asosan sof turkiycha tub hamda yasamalardan hamda buddizm va moniyzm ta`sirida so`g`d, sanskrit, xitoy tillaridan kirib kelgan o`zlashmalardan tashkil topgan edi. Jumladan, barg`u “o`lja”, qarg`u “soqchi, dozor”, tamg`a “mug`r”, ko`rug “ayg`oqchi”, elchi “elchi; hukmdor, yurtboshi”, yo`lchi “sardor”, chig`ay “yo`qsil, kambag`al”, qishlag` (q)” qo`shinning qishki qarorgohi”, ayg`uchi “davlat maslahatchisi” singari asl turkcha, cherig/cherik “qo`shin, armiya”, sart “tojir, savdogar” kabi sanskritcha, xatun/qatun “malika”, kent “qishloq; shahar” singari so`g`dcha, qag`an “hukmdor”, xan “hokim”, tegin “xonzoda, shahzoda”, yabg`u “xoqondan keyingi oliy lavozim egasi”, sengun “xitoy generali”, tarqan “tarxon”, tutug` “tuman hokimi” kabi xitoycha, shad “Turk xoqonligida oliy lavozim” , shadapit singari eroncha terminlar faol qo`llanishda bo`lganligini manbalar so`z boyligi yaqqol ko`rsatadi.³

Lug`atlar avvalo, ikki turga bo`linadi;

- 1) qomusiy lug`atlar;
- 2) lingvistik (yoki filologik) lug`atlar.

³ H.A.Dadaboev. “Zamonaviy o`zbek leksikografiyasi va terminologiyasi”. Toshkent – 2019. 13-b.

Qomusiy lug`atlar. Bunday lug`atlarning sohasi narsalar, tarixiy shaxslar, jug`rofiy nomlar haqida ma`lumot berishdir.

Qomusiy lug`atlar ham ikki xil 1) umumiy lug`atlar; "O`zbekiston Respublikasi qomusi", "O`zbek sovet ensiklopediyasi" kabi; 2) maxsus lug`atlar "Tibbiyot qomusi", "Til qomusi", "Farg`ona shevalarining kasb-hunar leksikasi" va boshqalar.

Lingvistik lug`atlar. So`zlik shu tilning barcha lug`aviy birliklarini (leksik, frazeologik) o`z ichiga oladi va ularning ma`nosi, grammatik va boshqa xususiyatlari haqida ma`lumot beradi. So`zlik barcha so`z turkumlaridan iborat bo`ladi.

Lingvistik lug`atlar lug`aviy birliklarining necha tillardan olinishiga ko`ra ikki turga bo`linadi.

- 1) bir tilli (o`z til) lug`atlari;
- 2) ikki tilli (tarjima) lug`atlari.⁴

XULOSA

Xulosa qilishimiz mumkinki, ma`lumotni va ma`nolarni asliyat tilidan tarjima tiliga yetkazish va talqin qilishning ko`plab usullari mavjud bo`lib, bu usullar matnni tarjima tili o`quvchilari yoki tinglovchilari uchun moslashtirishga yordam beradi. Ushbu usullardan ba`zilari tez-tez qo`llaniladi, ba`zilari esa kamroq qo`llaniladi, ammo ularning barchasi terminlarni aniq tarjima qilish uchun juda muhimdir.

ADABIYOTLAR RO`YHATI

1. Azzamov Yusuf Rajabboevich "Terminlar tarjimasining nazariy asoslari" "Sharq tillarini o`qitishning dolzarb masalalari" mavzusidagi ilmiy-amaliy konferensiya" 22-iyun 518-b.

⁴ Lug`at turlari va tiplari" Taqdimot. 2022-y. www.arxiv.uz saytidan olingan.

2. Gulnora Ziyadulleyna Narkuziyeva. “O‘zga tilli guruhlar uchun rus tilini o‘rganishda lug‘at ishining ahamiyati” academic research in educational sciences volume 2 | issue 1 | 2021. 1079-b.
3. H.A.Dadaboev. “Zamonaviy o‘zbek leksikografiyasi va terminologiyasi”. Toshkent – 2019. 13-b.
4. Badalova, B. T. (2019). Literatura kak metod prepodavaniya inostrannogo yazyka. Molodoy uchenyy, (6), 197-198.
5. Ziyadullaevna, N. G., & Taxirovna, M. T. (2020). Obuchenie studentov k inovatsionnoy pedagogicheskoy deyatel'nosti na osnove klastera. Suz san'ati,(3).
6. www.arxiv.uz
7. www.aim.uz
8. www.cyberleninka.uz
9. Kakharova, N. N. (2022). Verb Prefixes in Russian Language. International Journal of Social Science Research and Review, 5(8), 170-174.